

ДОНАЛЬД РОБЕРТСОН

МАРК АВРЕЛІЙ

ІМПЕРАТОР-СТОЇК

*Переклав з англійської
Роман Осадчук*

«НАШ ФОРМАТ» · КИЇВ · 2025

[Почитати опис, рецензію і купити можна на сайті nashformat.ua](https://nashformat.ua)

ЗМІСТ

Пролог	Про істину в «Роздумах»	9
Розділ перший	Мати цезаря	16
Розділ другий	Філософ Веріссімус	24
Розділ третій	Грецький вишкіл	32
Розділ четвертий	Мстивість Адріана	39
Розділ п'ятий	Смерть Адріана	52
Розділ шостий	Учень Антоніна	62
Розділ сьомий	Учень Рустіка	73
Розділ восьмий	Два імператори	83
Розділ дев'ятий	Партянське вторгнення	91
Розділ десятий	Війна Луція Вера	100
Розділ одинадцятий	Партікус Максимус	105
Розділ дванадцятий	Антонінова чума	115
Розділ тринадцятий	Війна багатьох народів	121
Розділ чотирнадцятий	Германік	129
Розділ п'ятнадцятий	Сарматик	136
Розділ шістнадцятий	Кассій-узурпатор	144
Розділ сімнадцятий	Громадянська війна	151
Розділ вісімнадцятий	Призахідне сонце	158
Епілог	Зала таємниць	166
Хронологія		170
Генеалогія		176
Подяки		178
Примітки до джерел		179
Бібліографія		184
Примітки		189

ПРО ІСТИНУ В «РОЗДУМАХ»

Серце Марка Аврелія не було кам'яним. Діставши звістку про смерть одного зі своїх найулюбленіших наставників, молодий цезар був приголомшений, а його щоками котилися сльози — можливо, він навіть почав бити себе в груди і рвати на собі одяг від горя. Палацові слуги, боячись, що від такого публічного прояву неприборканих емоцій його репутація може постраждати, кинулися до нього, аби стримати. Названий батько Марка Аврелія, імператор Антонін Пій, вдумлива й лагідна людина, жестом наказав їм відступити. Він прошепотів: «Нехай він хоч раз побуде просто людиною, бо ні філософія, ні імперія не відбирають у людини природних почуттів»¹.

Такі прояви емоцій не були чимось незвичним для Марка. До нас дійшли відомості про те, як у свої п'ятдесят років він, уже будучи імператором, зворушився до сліз, коли захисник у своїй промові виголосив: «Блаженні ті, хто померли під час чуми!»². Наприкінці свого життя імператор також плакав, цього разу над листом, у якому повідомляли, що катастрофічний землетрус зрівняв із землею місто Смірну (сучасний Ізмір, що в Туреччині). Його сльози просочили пергамент на словах: «Вона стала пустелею, через яку дмуть західні вітри»³. Марк був людиною, здатною спізнати сильне горе й, можливо, саме тому все життя вправлявся у філософських студіях: він усвідомив, що хоч великий правитель може відчувати горе або гнів, та не повинен дозволяти сильним емоціям затьмарювати своїх суджень.

В особистих нотатках, відомих сьогодні як «Роздуми», Марк неодноразово повертається до головного питання: як не дати пристрастям заволодіти розумом? Якщо ми зосередимося на тому, що маємо, і щомоментно слідуватимемо розуму «з героїчною істиною в кожному слові», то досягнемо мети життя⁴. Сторінки «Роздумів» показують, що їхній автор знову і знову намагається зберегти раціональне й гранично відверте ставлення до найтривожніших подій життя, від особистих трагедій, як от втрата улюбленого наставника, до міждержавних катастроф, на кшталт великих воєн, з якими Рим зіткнувся у час його імператорства.

І то була не просто книжна, чи пак академічна філософія, а радше спосіб життя. Любов до істини стала для Марка ледь не релігією. Божественну природу всесвіту й усього, що існує, він ототожнював з первісною богинею на ім'я Істина, або Алетея⁵. Брехуни й самообдурені самі винні у своїй *нечестивості*, оскільки протиставляють себе божественній природі. Натомість філософ, який живе у згоді з істиною, «подібний до жерця і служителя богів»⁶. Та й справді, римський імператор обіймав посаду верховного жерця (*pontifex maximus*). Марк, безперечно, вважав свою відданість філософській істині невіддільною частиною виконання релігійних обов'язків, як приватна особа і як очільник держави.

До того ж він був дослідником *людської* природи, а його пошук істини поширювався й на життя інших людей, що навіть спонукало його до експериментів з написанням біографій. В юнацькі роки він звернувся по пораду до свого вчителя риторики стосовно методів для написання якоїсь історії⁷. Окрім власних спогадів, він почав працювати над «Діяннями стародавніх греків і римлян», хоча врешті закинув обидва ці задуми⁸. Вивчення характерів інших людей стало для нього споглядальною справою; як він пише в «Роздумах»: «Привчи себе уважно прислухатися до того, що говорить інший, і якщо змога, поринь у думки мовця»⁹.

Тож, можливо, саме через твори Марка Аврелія нам вдасться побачити, як розвивався його характер. Бадьорі й доброзичливі листи його юності розповідають переважно про вивчення риторики та різні дрібниці повсякденного життя — біль і страждання, родинні вакації, чвари між його друзями. Важко пов'язати їх з автором «Роздумів», написаних десятиліттями пізніше, які звучать значно врочистіше і вдумливіше. (Хоча, до певної міри, такої різниці варто було очікувати, оскільки «Роздуми» — зовсім інший тип письма.) Можливо, ми зауважимо зміни характеру, вивчаючи його різні скульптурні зображення, створені за життя. На одних він у розквіті сил супить брови, ніби розмірковує над проблемою з логіки, що її якраз вивчає. На інших його очі мрійливо зведені, начебто у спогляданні небес¹⁰. У статуях, що зображають імператора наприкінці життя, його погляд спрямований уперед, а обличчя набуває виразу урочистої смиренності. Перше відповідає філософу-початківцю, друге — досвідченому воєначальнику, який переживав війну за війною і став свідком жакливої моровиці.

Однак, якщо ми збираємося проникнути у свідомість імператора-стоїка, нам варто ретельно розглянути свідчення про його думки і вчинки. Марк дотримувався філософії, яка суттєво відрізняється від панівних цінностей будь-якого сучасного суспільства. Деякі з його недавніх біографів дещо зневажливо ставляться до стоїчної філософії, яка відіграла таку важливу роль у його житті: «Важко уявити більш зарозуміле, нелюдське, буркітливе й загалом відразливе вчення [ніж стоїцизм], — глузує один з них, — але цілком зрозуміло, чому ця програма приваблювала Марка Аврелія»¹¹. Такий погляд на стоїцизм є карикатурою, заснованою на популярних хибних уявленнях, і він не дає цій філософії справедливої оцінки. В античному світі стоїцизм процвітав протягом п'яти століть, а про переваги та привабливість цього вчення говорили численні його прихильники. Сьогодні тисячі психологічних досліджень надають наукові докази ефективності сучасної когнітивної психотерапії, яка від самого спочатку

надихалася стоїками¹². Багато сучасних читачів так само знаходять у стоїцизмі філософію, здатну глибоко змінити життя — філософію, яка дає змогу прожити певні емоції, а не просто позбувається від них усіх.

Спроба написати біографію Марка Аврелія без належної уваги до впливу стоїцизму була б такою само абсурдною, як спроба писати про святого Августина, ігноруючи його християнську віру. Марк переживав як моральне, так і терапевтичне самовдосконалення. Годі збагнути його характер, не з'ясувавши, чому стоїцизм став для нього таким важливим і як він впливав на його вчинки. Тому в цій книжці я прагну поєднати свідчення про його переконання й цінності, які можна відшукати в приватних нотатках і листах, зі свідченнями про його вчинки, відомі нам із творів римських істориків та інших античних джерел.

Більшість читачів цікавляться постаттю Марка завдяки його знаменитій книжці. «Роздуми» стали однією з найулюблених класичних книжок духовного самовдосконалення всіх часів. Протягом усієї історії вона мала глибокий вплив на незліченну кількість людей з усіх верств суспільства. Сучасна слава «Роздумів» бере свій початок з 1558 року, коли було опубліковане перше друковане видання грецького рукопису разом з латинським перекладом під назвою «До самого себе» (*Ta eis heauton*). У 1634 році з'явився перший англійський переклад під назвою «Марк Аврелій Антонін, римський імператор, його роздуми про самого себе»¹³. Згодом ця назва увійшла в ужиток, і тепер книжку Марка Аврелія називають просто «Роздуми».

Отже, які основні настанови «самому собі» виклав Марк Аврелій у «Роздумах»? Найважливішою з них є «життя у згоді з природою», яке стоїки визначали як найвищу мету людського буття. І хоча Марк вживає слово «стоїк» лише один раз, він часто цитує цю головну сентенцію їхньої філософії. Він відчуває вдячність до своїх наставників-стоїків за те, що вони часто демонстрували йому на практиці, у повсякденному житті, що означає «жити у згоді з природою». Звертаючись до самого

себе, Марк казав, що ніщо не зможе завадити йому жити у згоді з природою, як то робили стоїки, хоча на практиці йому часто це давалося важко¹⁴.

Жити «у згоді з природою» для стоїків означало жити *розумно*, адже розум вони вважали найвищою людською здібністю. Якби ми жили послідовно у згоді з розумом, то удосконалили б свою природу й досягли б чесноти мудрості. Якби ми застосовували цю мудрість у стосунках з іншими людьми, ставлячись до них чесно і справедливо, то досягли б *суспільної* чесноти справедливості. Однак для того, щоб жити повніше у згоді з мудрістю і справедливістю, необхідно опанувати страхи й бажання, які загрожують завести нас на манівці. Усе це потребує мужності та поміркованості, і так ми маємо чотири найважливіші чесноти античного стоїцизму: мудрість, справедливість, силу духу та поміркованість. У цьому сенсі стоїчну мету життя можна розуміти як «життя у згоді з чеснотами», якщо пам'ятати, що всі чесноти стоїки вважали формами моральної мудрості.

Попри те, що мудрих людей не має надто бентежити лихо, вони не є цілковито черствими. Марк Аврелій, як ми знаємо, міг бути чутливою людиною. Він поступово навчився керувати своїми емоціями, раціонально їх досліджуючи, а не просто приглушуючи. Стоїцизм навчив його розглядати зовнішні події — події поза його безпосереднім контролем — як другорядні. Він засвоїв своєрідну психологічну терапію, покликану звільнити його від нездорових пристрастей, стану душі, який стоїки називали *apatheia* (apatheia). (Це слово в стоїчній філософії ближче до поняття «свободи від патологічних емоцій», ніж до того, що ми сьогодні розуміємо під «апатією»). Майже все, що Марк говорить про філософію, має основну мету — жити у згоді з природою, звільнившись від нездорових емоцій. У тексті цієї книжки я використав понад сотню таких цитат із «Роздумів», щоб підкреслити зв'язок між стоїчними принципами автора і тим, як він насправді чинив у житті. Однак, ким же був Марк Аврелій насправді? Сьогодні багато хто знає його через роль Річарда

Гарріса у фільмі «Гладіатор» (2000), а дехто може згадати Алека Гіннесса у фільмі «Падіння Римської імперії» (1964) — але ці фільми лише частково спираються на історичні факти. Так склалося, що ми знаємо про біографію Марка Аврелія більше, ніж про будь-якого іншого стоїка чи античного філософа. До нас дійшли три найважливіші римські історичні праці, які описують його життя і характер: «Римська історія» Кассія Діона, «Історія імперії від смерті Марка» Геродіана та «Історія Августів», написана кількома авторами¹⁵. Ми також володіємо архівом приватних листів Марка та його вчителя риторики Марка Корнелія Фронтоні, які дають нам виняткове уявлення про його приватне життя як цезаря (призначеного спадкоємця імператора), а згодом і як самого імператора. (Ці та інші історичні джерела докладніше описано в примітках до джерел.)

У згаданих джерелах ми натрапляємо на колоритних персонажів, з долями яких переплітається історія Марка Аврелія. Так, наприклад, у цій книжці значне місце посідає імператор Адріан, який мав глибокий вплив на виховання хлопчика. Марк Аврелій народився за часів правління Адріана, згодом був названий його онуком, а в останні місяці Адріанового життя навіть мешкав на його віллі. Нині Адріан має репутацію одного з найкращих імператорів, чим почасти завдячує знаменитому роману Маргеріт Юрсенар «Мемуари Адріана». Як зазначає один із його біографів, «не буде перебільшенням сказати, що на деякий час пані Юрсенар замінила науковців. Її Адріан сприймався як правдивий образ дійсності»¹⁶. Книжка Юрсенар, яку багато хто вважає літературним шедевром, базується на ретельних дослідженнях. Однак її задумували як твір історичної белетристики, і в ній Адріан зображений набагато привабливішим, ніж про це свідчать історичні документи. Твір написано у формі його листів до молодого Марка Аврелія, відповідей якого ми так і не побачили. У книжці, яку ви зараз читаете, більше йдеться про історію цього хлопчика — а сам Марк Аврелій не залишив жодного позитивного відгуку про Адріана. Впадає у вічі, що ім'я Адріана

відсутнє в першій книжці «Роздумів», де перераховано шістнадцять родичів і наставників, чийми якостями Марк Аврелій захоплюється найбільше. У певному сенсі ця книжка є його автобіографією, хоча, можливо, краще було б назвати її фрагментом автобіографії, оскільки автор розповідає нам лише про те, як конкретні люди його надихали. Він оминає увагою інших, наприклад, численних критиків його правління, які виступали проти нього або бачили в ньому свого ворога. Він також опускає фактично будь-які згадки про головні події свого життя. У цій сучасній біографії я спираюся на зазначені фрагменти та інші джерела, щоб показати, як юний Марк надихався своєю родиною та наставниками і як він застосовував засвоєну від них стоїчну філософію під час величезних викликів, з якими йому як імператору довелося зіткнутися.

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

МАТИ ЦЕЗАРЯ

«**П**обожність і доброта, — пише його квола рука, перераховуючи якості, які автор перейняв від своєї матері, — і утримання не лише від злих вчинків, а й від злих думок»¹⁷. Марку Аврелію майже п'ятдесят. Уже пізня ніч, і холодне зимове повітря Аквінка (сучасний Будапешт) викликало у нього звичний хрипкий кашель. Як завжди, йому важко заснути. За межами *преторія*, його штаб-квартири в центрі фортеці легіонерів, панує оманлива тиша. Преторіанці, його особистий полк, отаборилися в сусідніх казармах. Усю імперію спустошила жахлива пандемія, яку згодом назвуть Антонінською чумою на честь імператорської династії Марка Аврелія Антоніна. Перша Маркоманська війна все ще вирує вздовж дунайського кордону. Армія знесилена від постійних битв з ворожими племенами квадів і язигів на іншому березі річки. У розпал усіх цих випробувань імператор пише свої нотатки про практичне застосування стоїчної філософії. На мить він зупиняється, щоб подивитися на портрет Луцілли, своєї матері, зображений на дерев'яній панелі. Неквапно пригадуючи урок, отриманий від неї пів століття тому, він, мабуть, запитує себе: «Як людина може навчитися утримуватися навіть від самої думки про те, щоб скоїти щось лихе?».

Доміція Луцілла, також відома як Доміція Кальвілла, народила свого первістка Марка Аннія Вера — майбутнього римського імператора Марка Аврелія — 26 квітня 121 року. Його єдина сестра на ім'я Аннія Корніфіція Фаустіна з'явилася на світ роком пізніше. Діти народилися в заможній патриціанській родині, що

мала тісні зв'язки з імператором Адріаном. Пізніше Марк навчатиметься в кількох найкращих риторів і філософів Рима, але першим його вчителем була мати Луцілла.

Очевидно, вони були дуже близькі. Задовго до того, як Марк почав здобувати шкільну освіту, мати посіяла в ньому зерно любові до грецької літератури й філософії. Вона також навчила його пильно прислухатися до своїх думок і заглядати вглиб себе, досліджуючи власні мотиви й переконання. Робити добро тільки назовні недостатньо; справжня мета життя — бути добрим у собі.

«Заирни всередину. Там є джерело добра, воно завжди битиме живим струменем, якщо будеш копати»¹⁸.

Луціллі рано вдалося привчити сина до морального самоаналізу, що приносило плоди впродовж усього його життя, але особливо помітно — десятиліттями пізніше, коли Марк узявся за написання своїх «Роздумів».

«Моя матуся» — так ніжно називає він її у своїх листах, а саму її, вочевидь, дуже поважали як одну з найбагатших і найвпливовіших жінок у Римі. Від своїх батьків Луцілла успадкувала багаті родовища глини, а також велику цегельню на березі Тібру, яка постачала цеглу для будівництва Колізею, Пантеону та Ринку Траяна. Археологи розкопали багато цеглин з її ім'ям; схоже, що на початку другого століття «матуся» Марка належала до провідних магнатів римської будівельної індустрії. Марк захоплювався її винятковою щедрістю (сьогодні ми назвали б її «меценаткою»), а пізніше висловлював вдячність за те, що завдяки їй у нього з'явилися засоби для допомоги тим, кому не вистачало грошей або хто потребував інших форм підтримки¹⁹.

Марк виріс серед друзів своєї матері, до яких входили деякі з провідних інтелектуалів імперії. Луцілла була природженою еллінофілкою. І не дивно, адже її родина заявляла про своє походження від легендарного царя Малемнія, засновника відомого міста Лупії (нині Лечче) на італійському Салентинському півострові, де в далекому минулому оселилися грецькі колоністи. (Навколишній регіон і донині зберігає міцні культурні

зв'язки з Грецією.) Римський еллінізм був у Луцілли буквально в крові, до того ж вона славилася своїм винятковим володінням грецькою мовою. Вільне володіння грецькою увійшло в моду наприкінці правління Нерона, за пів століття до того, коли Рим пережив відродження грецької культури, відоме як «Друга софістика». Софісти були грецькими ораторами, які обговорювали літературу зі своїми учнями, але також претендували на те, щоб давати моральні уроки про чесноти. Саме звідси походить слово «*витонченість*» (sophistication) — риса, яку, на думку батьків молодих римських аристократів, їхні сини могли набути від чужоземних учених. Хоча двома мовами володіла більшість тогочасних заможних римлян, очевидно, Луцілла таки знала грецьку винятково добре. Марк Корнелій Фронтон, видатний латинський ритор свого часу, листи, адресовані «матері цезаря», писав грецькою мовою. У дещо патетичному тоні він благав Марка вчитати один із них: «Я написав твоїй матері листа, як я думаю, грецькою мовою, тож додаю його до цього. Прошу, спочатку прочитай його, і якщо знайдеш у ньому якісь варваризми, адже ти краще володієш грецькою, ніж я, то виправ його й віддай своїй матері. Я не хотів би, щоб вона дивилася на мене зверхньо, як на якогось гота»²⁰.

Марк був тісно пов'язаний з Другою софістикою через родину Луцілли. Її дід по матері, Луцій Катілій Север, військовий ветеран і високопоставлений римський державний діяч, до якого прихильно ставився імператор, був головним покровителем софістів. Катілій також виявляв особливий інтерес до освіти своєї родини. Завдяки його щедрості Марк не залежав від шкільної освіти і мав можливість навчатися вдома у найкращих приватних викладачів²¹. Найвидатнішим серед них був знаменитий грецький оратор Герод Аттік, який виховувався в родині прадіда Марка. Отже, Луцілла зростала поряд з майбутнім провідним діячем Другої софістики, про якого інший оратор якось вигукнув: «О Героде, всі ми, софісти, лише маленькі часточки тебе самого!»²².

Марк усе життя поважав ораторську майстерність Герода та інших грецьких риторів. Як оратор-початківець, він неминуче порівнював себе з ними. Проте пізніше він скаже, що вдячний за те, що не потрапив під їхні чари.

З Фронтоном, латинським колегою Герода, Луцілла також була в добрих товариських стосунках. У своєму листуванні Фронтон згадує Луціллу як близьку подругу його молоді дружини Грації, яку та, вочевидь, взяла під своє крило. Імовірно, вони разом читали грецькі книжки. Цікаво, що за свідченням Фронтона, одного з найвідоміших вчителів імперії, саме матір Марка була наставницею для його дружини. Тим часом Луцілла підтримувала атмосферу інтелектуального спілкування у власному домі, заохочуючи сина, а, можливо, й дочку до спілкування з митцями та мислителями, чий вплив на їхні характери зберігся на все життя.

І хоча про це не згадується в короткому свідченні Марка про свою матір, Луцілла виявляла ще одну прикметну чесноту: *природну чуйність*. Марк поділяв думку Фронтона про те, що загалом «ті з нас, кого називають патриціями, відчують певний брак» саме цієї якості²³. Заможні римські рабовласники та глядачі на гладіаторських змаганнях здавалися байдужими до людських страждань. Однак завжди можна знайти людей, що відрізняються від своїх сучасників. Грецьке слово, яким Марк і Фронтон послуговувалися, коли вели мову про таких людей, — *філосторгія*, що зазвичай означає любов між близькими членами родини. І саме це слово є головним в етиці стоїків. Філосторгія іноді перекладається як «природна прихильність», «батьківська любов» або «родинна любов», хоча цей термін можна розглядати як споріднений з християнським поняттям *братньої* любові. Павло прирівнює обидва терміни в Новому Завіті: «Любіть [philostorgoi] один одного братньою любов'ю [philadelphia]»²⁴.

Стоїки вважали, що така «природна чуйність» має поширюватися на всіх, адже мудрі люди сприймають усіх розумних істот як власних братів і сестер. У своїх листах Фронтон неодноразово

наголошує на тому, що в латинській мові немає відповідника для позначення філосторгії. Про це він згадує, наприклад, коли описує свого друга: «Його риси характеру, простота, постійність, правдивість і честь суто римські, але чуйна теплота, можливо, не римська, бо в Римі за все своє життя я бачив мало людей, які справді відчували б філосторгію (φιλóστοργός). Думаю, причиною того, що в нашій мові немає навіть слова для позначення цієї чесноти, є те, що насправді ніхто в Римі не відчуває чуйної теплоти»²⁵. З листування Фронтона зрозуміло, що він вважав Марка й Луціллу винятками, серед небагатьох патриціїв Рима, які були здатні виявляти природну чуйність, яку так цінують філософи. І справді, теплота й любов Марка до своїх друзів відчувається в усьому листуванні з його латинським учителем. За одної нагоди, він щиро хвалить Фронтона, порівнюючи його красномовство з красномовством Луцілли²⁶. Власне, її саму справді можна було б вважати софісткою, та в той час жінки рідко виступали з публічними промовами, а її манера видавалася простішою і менш пафосною, ніж у типових грецьких риторів.

Якщо ми подаруємо Фронтонові його доволі безсоромні листощі, все ж маємо визнати, що його листи розповідають більше про характер Луцілли та її вплив на свого сина. Фронтон вихваляє чесноти, якими славилася мати Марка, у листі, надісланому їй на день народження, де порівнює її з Атеною, грецькою богинею мудрості²⁷. Він змальовує Луціллу як жінку, відому своєю великою любов'ю, або природною чуйністю, до свого чоловіка та дітей. З листа випливає, що її вважають доброчесною, але скромною, добродушною, приязною і доброзичливою. Вона також змальована як жінка відверта і чесна. На завершення Фронтон каже, що не допустить до святкування дня народження Луцілли тих, хто «вдає доброзичливість» і є «нещирим», тих, у кого все, від сміху до сліз, є несправжнім, і хто, як гомерівський Ахілл, має «в серці одне, а на вустах — інше»²⁸. Вочевидь, сам Фронтон не впізнав себе в цьому описі, проте він, безперечно, мав на увазі інших знайомих йому та Маркові риторів. Фронтон, безумовно,

наполягав на тому, щоб до дня народження Марк прочитав цього листа своїй матері, й цілком імовірно, що такий портрет матері її син схвалив. У листі Фронтона, сповненому доволі штучних компліментів, Луцілла постає як жінка, відома своєю родинною прихильністю, чесністю та, за іронією долі, відвертістю.

Марк визнавав, що ці риси часом суперечили культурі Другої софістики, яка підносила нещирість і підлабузництво до рівня мистецтва, і в цьому Фронтон, мабуть, був не набагато кращим за грецьких софістів. Його лист до дня народження можна було б вважати простими лестощами, проте він перегукується з тим, що Марк говорив про свою матір приватно у «Роздумах». Фронтон мав рацію: жінка, яка вчила свого сина не лише уникати лихих вчинків, але й не допускати навіть думки про них, безперечно, «ненавиділа б як пекельного ворога» кожного лицеміра на кшталт тих, яких викриває в «Іліаді» Гомер в образі Ахілла. Не дивно, що така жінка виростила сина, який уславився своєю любов'ю до істини.

Про Маркового батька відомо значно менше. Його звали Марк Анній Вер, на честь власного батька. Як і Луцілла, він народився у заможній і впливовій сенаторській родині, що походила з римської провінції Бетика на півдні Іспанії, де розбагатіла на оливковій олії.

Родина з Верового боку стверджувала, що походить від Нуми Помпілія, другого царя Риму. Нума відомий як мудрий і справедливий правитель, він також вважається засновником урочистих обрядів римської релігії. За народною традицією, історична правдивість якої ставилася під сумнів навіть в античні часи, вважали, що Нума привіз до Риму вчення філософа VI століття до н.е. Пітагора Самоського, чиї грецькі послідовники оселилися на південному узбережжі Апеннінського півострова. Хоча історичний зв'язок родини Аннія Вера з Нумою та пітагорійцями, ймовірно, є міфом, він розкриває дещо про характер цієї родини та її репутацію. Марк Аврелій був останнім серед миролюбних і високоморальних аристократів, які мали зв'язки з архаїчною релігією та філософією.

Жилами батька Марка також текла дещиця імператорської крові. Він був не тільки небожем імператриці Вібії Сабіни, дружини Адріана, але й далеким родичем по матері імператора Траяна. Його сестра Фаустіна (Старша) була заміжня за сенатором, який згодом став імператором Антоніном Пієм. Так тітці Марка судилося стати Августою, тобто імператрицею. Зважаючи на сімейну історію та імператорські зв'язки, батько Марка мав би досягти найвищої державної посади — консула. Натомість, невдовзі після того, як він здобув попередній ранг претора, його кар'єра несподівано обірвалася. (Найкраща сучасна аналогія, яку тут можна придумати, — це людина, що їй, як здається, судилося стати прем'єр-міністром, і от, досягнувши рангу міністра кабінету міністрів, вона втрачає можливість повністю реалізувати свій кар'єрний потенціал.)

Десь на початку 120-х років, коли Марку було приблизно тричотири роки, помер його батько. Жодні подробиці щодо його смерті нам невідомі; ми знаємо лише, що всього за кілька років після одруження Луцілла залишилася вдовою з двома маленькими дітьми на руках. Одне з джерел стверджує, що «на початку свого життя» Марк прибрав собі ім'я прадіда по материнській лінії, Катілія Севера, а це може означати, що дід тимчасово всиновив його після того, як той втратив батька²⁹. Луціллі тоді не було ще й двадцяти років, або, може, ледь за двадцять. Вона ніколи більше не виходила заміж.

Ця перша трагічна втрата вплинула на характер Марка більше, ніж багато інших трагедій, які йому довелося пережити. Протягом усього життя помітна взаємодія між його природною чутливістю до горя й філософським ставленням до власної смерті та смерті інших людей. «Луцілла поховала Вера», — просто пише він про цю першу трагічну втрату, озираючись на ці події через пів століття³⁰. І так буде й надалі, розмірковує він, одне й те саме, одне життя за іншим. Його батько, Марк Анній Вер, і всі інші були просто «створіннями одного дня», яких незабаром не стало. Проте він, Марк Аврелій, все ще згадував їх і проливав за ними сльози.

Марк майже не мав нагоди пізнати свого батька. Проте до кінця життя, за звичаєм, молився перед образом цієї людини в родинному святилищі (*lararium*), вшановуючи його пам'ять. Йому довелося вибудовувати пам'ять про батька з уривків власних дитячих спогадів і розповідей про нього. Марк вважав, що батько був прикладом насамперед двох чеснот: мужності і скромності³¹. Пізніше він стверджував, що слово «мужній» (*arrenikos*), якщо його правильно визначити, означає не жорсткий і агресивний, а добрий і сповнений природної чуйності. Марк, очевидно, згадував свого батька як втілення ніжного й ласкавого чоловіка, який протистояв порочним клікам римського елітарного суспільства. Перебираючи один за одним чоловічі взірці для наслідування, Марк намагався відповідати прикладу свого батька. Та як багатом вразливим юнакам, часом йому заважало почуття гніву.